

Régió, identitás, államiság – ez a három kulcsfogalom jellemzi a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent *Ukrajna története* kötet fő koncepcióját. A könyv a maga nemében hiánypótló, hiszen Ukrajna történetét teljes egészében – a 9. századi kezdetektől egészen a 21. századig – átfogó monográfia még nem jelent meg magyar nyelven. Az ukrán történelemmel foglalkozó művekben eddig sem szenvedett hiányt a hazai történetírás. Azok közös jellemzője ugyanakkor, hogy általában egy jól körülhatárolható periódusra vagy történeti probléma vizsgálatára koncentrálnak, ami segíti a korszak iránt érdeklődő olvasók és kutatók bizonyos kérdésekhez, történelmi eseményekhez kötődő ismereteinek elmélyítését. A történeti korokon átívelő folyamatok és összefüggérendszer bemutatása azonban rendkívül komplex feladat, különösen egy olyan bonyolult geopolitikai régió vonatkozásában, mint amilyen az ukrán térség. A Fedinec Csilla, Font Márta, Szakál Imre és Varga Beáta közös munkájának eredményeképpen létrejött kötet mindezen nehézségeket áthidalva azt a célt tűzte ki maga elé, hogy bemutassa az ukrán történelemhez kapcsolódó értelmezési kereteket, rávilágítson az ukrán államiság kialakulásának sajátosságaira és megismertesse az olvasót a történettudományi kutatások legfrissebb eredményeivel.

A nagy mennyiségű forrásra és szakirodalomra építő munka érdeme, hogy a témák sokoldalú bemutatása mellett a szerzők arra is figyelmet fordítottak, hogy a könyv olvasóbarát legyen. Gördülékeny stílusával a kötet a szó szoros értelmében olvastatja magát, az olykor rendkívül tömör és információgazdag fejezetrészeket pedig kiemelt szövegdobozok törlik meg, amelyek néhány gondolat erejéig kiragadják az olvasót az eseménytörténet sűrű sodrából és egyfajta kitekintésként rávilágítanak a szóban forgó korszak egy-egy érdekes kultúr- vagy politikátörténeti aspektusára. Segédletként jól használhatóak a könyv indításaként és lezárásaként megjelenített – a Kijevi Rusz és az önálló, modern kori Ukrajna területi kiterjedését bemutató – térképek, valamint az előszó végén található ábrázolás Ukrajna történeti régióiról. Ugyanakkor ezen a téren lehet némi hiányérzetünk, mivel a szöveges részben az egyes történeti korszakok tárgyalásánál nincsenek kartográfiai megoldások, amelyek támpontot nyújtanának az adott kor geopolitikai viszonyaiban való eligazodáshoz. Rendkívül hasznos viszont a kötet végén található részletes kronológiai áttekintő. A szerzők stílusán túl a könyv struktúrája is jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az *Ukrajna története* című monográfia mind a szakmai, mind a laikus közönség számára egyaránt jól használható legyen.

Ahogy a bevezető gondolatban is utaltunk rá, a kötet rendezőként a régió, identitás, államiság kulcsfogalmak adják, a hagyományos politikátörténeti irányvonal helyett a kro-

¹ Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története. Régió, identitás, államiság*. Bp., Gondolat Kiadó, 2021. 444 p.

nológiai rendet követő regionális szemlélet érvényesül, ami kiegészül számos gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti elemmel. A Kijevi Rusz kora középkori bemutatása után az egyes részfejedelemségekhez tartozó területek múltjának ismertetése következik. Például a Halics-Volhíni Fejedelemség, amely a 14. század közepétől a Magyar Királyság, a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség terjeszkedésének potenciális célpontja volt. A fejedelemségnek a környező államokkal összekapcsolódó története végig következetesen jelenik meg a nagyobb fejezeteken belül. Ugyanilyen módszertan alapján – korszakokon átívelve – dolgozták fel a szerzők például a Krími Tatár Kánság és a kozákok lakta területek történetét is.

A kötetben a történelmi folyamatokat több oldalról világítják meg a szerzők. Kiváló példa erre a mongol megszállás időszaka, valamint a részfejedelemségek és a Mongol Birodalom kapcsolatának kérdése. Kirajzolódnak a Kijevi Rusz területén már a korábbi évtizedekben kialakult regionális különbségek, a kollektív együttműködés hiánya, később pedig az északi és a déli fejedelemségek eltérő hozzáállása a mongol veszélyhez. A 13. század közepére kialakult mongol uralom a Rusz területein eltérő mértékű és jellegű függőségi szintet jelentett. A Rusz leginkább érintett és alávetett – mint a csernyhivi és a perejeszlavi – területein a szó szoros értelmében vett megszállásról beszélhetünk. Ugyanakkor például a Novgorodi Fejedelemség esetében a mongol „uralom” az éves adófizetésben mutatkozott meg, ezen felül a fejedelemségre más teherterhelés nem hárult. Hasonló differenciáltságra mutatnak rá a szerzők például Alekszandr Nyevszkij és Danyilov fejedelemnek az Arany Hordával szemben tanúsított politikai magatartásában is – előbbi a mongolokkal való konszolidált kapcsolat fenntartására, utóbbi a nyugati szövetségépítésre alapozva kívánt ellenpólust teremteni a politikai viszonyoknak a Rusz területén végbement drasztikus átalakulásával szemben.

A terjeszkedő Mongol Birodalom nyugati részeként, majd annak felbomlását követően is különleges geopolitikai entitást képezett a Krími Tatár Kánság. A kereskedelmi szempontból kiemelt régió a keleti kereskedelmi útvonalak révén fontos kapcsolódási pont volt Európához. A 15. században a gyengülő mongol uralom új lehetőséget jelentett az önálló kánság megteremtéséhez, ezzel együtt a muszlim felekezetű lakossággal rendelkező térség együttműködő partnerre lelt az Európa felé expanzív politikát folytató Oszmán Birodalomban, például a genovai kézen lévő fontos kereskedelmi lerakatok – mint például Kaffa városának – megszerzése során. A Krími Tatár Kánság tehát egy olyan szerveződés volt, amely a 15. századtól kezdve – változó mértékben ugyan, de – a kelet-európai viszonyok formálásának egyik fontos tényezője lett, kezdetben önállóan, később már a Portától függő államként. Ugyanakkor a kötet szerzői cáfolják azt a sztereotípiát, amely már a 15. században is oszmán vazallus államként tekint a kánságra, miközben Megli Giráj uralkodása alatt lényegében az Oszmán Birodalom egyenrangú diplomáciai partnere volt, s nem adót fizetett a Portának, hanem éppen ellenkezőleg, anyagi támogatásban részesült Konstantinápolytól.

A kötet bemutatja a 15–16. században formálódó lengyel-litván uniót, kitérve a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság közötti vetélkedésre, valamint a két terület politikai és felekezeti különbözőségeire. Az 1386-ban létrejött krevai perszonálunió és az 1569. évi lublini reálunió közötti időszakban a lengyel és litván fennhatóság alatt lévő ukrán területeken eltérő igazgatási szisztémák működtek, amelyek egységesítése a Rzeczpospolita idején is nehézséget jelentett. Erre az időszakra tehető a kozákság megerősödése és önálló öntudatra ébredése. A szerzők a kozák önszerveződés folyamatát különböző szakaszokra bontva vizsgálták meg, reflektálva a kozák etnogenezis kapcsán felmerülő kutatási nehézségekre és eltérő történetírói álláspontokra.

A kozák területek autonómiájának és a kozákság egységes privilegizált helyzetének megteremtéséért zajló küzdelem során Bohdan Hmelynickij hetman igyekezett kihasználni

a gyakran változó körülményeket. Ebben a rendkívül turbulens politikai környezetben született meg a perejszlavi szerződés (1654), amelynek hosszú távú következményeképpen az ukrán területek a Moszkvai Állam protektorátusa alá kerültek. Azt a kérdést, hogy ez a szerződés és a hozzá kapcsolódó dokumentumok – mint a hetmani cikkelyek és a márciusi cikkelyek – a gyakorlatban milyen jellegű viszonyrendszert alakítottak ki a kozák területek és Oroszország között, a szerzők alapos historiográfiai és jogtörténeti elemzés tárgyává teszik. Az orosz és az ukrán történelem szempontjából is kiemelt jelentőségű lépés ugyanis mindkét oldalról más-más értelmezést nyert.

A 17. század második felében a Dnyeper folyó mentén kettévált ukrán területeken eltérő politikai vezetés és orientáció érvényesült. A bal parti Ukrajna a moszkvai állammal, míg a jobb parti Ukrajna a lengyel-litván állammal fűzte szorosabbra kapcsolatát. Ugyanez tükröződött a két kelet-európai államnak az érdekszférák elhatárolására irányuló törekvéseiben. A Zaporizzsjai Had fölötti lengyel-litván, illetve orosz fennhatóságot, valamint annak feltételeit végül az 1667-es andruszovói egyezmény garantálta. A szerzők rámutatnak arra, hogy miként vonta a cári kormányzat az ukrán területek fölötti ellenőrzést egyre szorosabbra, milyen rendelkezésekkel gyengítette a cári udvar az ukrán hetmanátus intézményeinek működését I. Péter uralkodásától kezdve. Részletes intézménytörténeti áttekintést kapunk az ukrán területeken működő orosz állami hivatalokról és tisztségekről, mint például a cári vajdák intézményéről vagy a Kis-oroszországi Hivatal (később Kollégium) működéséről. Az orosz hatalom kiterjesztésének folyamata végül II. Katalin uralkodása alatt zárult le az 1764. évi rendelet kibocsátásával, amely kimondta a hetmanátus megszüntetését, majd megkezdődött az ukrán területek beolvasztása az Orosz Birodalomba.

A kötet szerzői a térség integrációját – a politikai szféra mellett – társadalmi és gazdasági szempontból is elemezték, hangsúlyozva, hogy az ukrán területek gazdaságilag és stratégiaiag egyaránt fontosak voltak a terjeszkedő Orosz Birodalom számára. A mezőgazdaság kiemelt szerepe mellett az ipari fejlesztések egy része is a 19. század második felében valósult meg. Vasútvonalak épültek, és az 1870-es éveket követő infrastrukturális fejlesztés, illetve a vas- és szénipar fejlődése birodalmi szinten az egyik legfontosabb régióvá tette a Don-medence (Donbász) vidékét, miközben az ukrán területeken lendületet kapott az urbanizáció. A szerzők ugyanakkor rendkívül árnyaltan mutatják be a gazdasági és ipari befektetések jellegét, volumenét, valamint azok regionális aránytalanságait. Míg a Dnyeper bal partján lévő ukrán területeken gyors ütemű fejlődés ment végbe, a jobb parti részeken nem érvényesült az orosz állam iparfejlesztési politikája. Ugyanez jellemző a városiasodásra is. A gazdaságtörténeti vizsgálódások társadalomtörténeti elemzéssel egészülnek ki: a szerzők olyan problémákra világítanak rá, mint az ukrán parasztságnak a modernizációtól való elhatárolódása, az agráriumhoz való ragaszkodása és az ennek következtében tapasztalható népességmozgások. A parasztság egy része ugyanis nem a városi munkásságot gyarapította, hanem korábbi életmódjához hasonló megélhetési lehetőségeket keresett akár a birodalom távolabbi szegleteiben. A szerzők a demográfiai folyamatok kontextusában elemezték a társadalmi-gazdasági jelenségeket, amelyek hosszú távú hatással voltak az ukrán területek etnikai arányainak változásaira.

Másik kiemelt kérdésként jelenik meg a kötetben a 19. századi ukrán nemzeti mozgalom kibontakozása. Az Orosz Birodalomhoz tartozó ukrán területeken a szerzők a nemzeti öntudatra ébredés három különböző szakaszát különítették el. Az első időszakot az ukrán történelmi múlt felé fordulás és a szellemi-kulturális javak gyűjtése jellemezte. Fontos szerepe volt az század első felében végbement egyetemalapításoknak és a felvilágosult értelmiségi-tudományos közeg kialakulásának. A második, az úgynevezett szervezeti szakasz

korából olyan intézmények működését kell megemlíteni, mint a Cirill és Metód Társaság vagy a Tarasz Sevcsenko költő és író emlékére alakult Taraszisták Társasága. A századfordulón az ukrán pártszervezetek megjelenésével a nemzeti ébredés elérte a harmadik, immáron politikai szakaszát.

Az ukrán nemzeti mozgalom az első világháború alatt lépett új szintre. Az 1917-es forradalmak nyomán bekövetkezett belpolitikai változások az önálló állam létrehozásának lehetőségét hozták el. A kötet külön foglalkozik az 1917–1921 közötti időszakkal, amikor a Dnyeper menti ukrán területeken szociáldemokrata politikai erők által létrehozott Központi Tanács kezdetben tárgyalási alapot próbált teremteni az Ideiglenes Kormánnyal. A szerzők hangsúlyozták, hogy a kezdeti tárgyalások célja az autonómia megszerzése volt, de az Ideiglenes Kormány hajthatatlansága miatt a kiegyezésnek nem volt reális esélye. Ugyanakkor a bolsevik kormány 1917 novemberében kiadott, a nemzetek jogairól szóló nyilatkozata sem jelentett az ukrán nemzeti mozgalom számára előrelépést, mivel Szovjet-Oroszországnak sem állt érdekében önként lemondani az értékes ukrán mezőgazdasági és ipari területekről, ezért az ellenőrzése alatt álló, ukránok által lakott területeken létrehozta az Ukrán Szovjetköztársaságot. Válaszul erre a Központi Tanács a fennhatósága alatt megmaradt területen kikiáltotta az Ukrán Népköztársaságot. Mindeközben a galíciai ukrán mozgalom is lendületet kapott, és 1918. november 13-án megalakult a Nyugat-Ukrán Népköztársaság. A szerzők a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság válságos helyzetének párhuzamos bemutatásával az önálló államiság megteremtésének és megtartásának összetett problémáját mutatják be egy olyan korszakban, amikor a határok és a politikai hatalomgyakorlás feltételei szinte napról napra változtak. Végül az orosz polgárháborús küzdelmeknek az Ukrán Népköztársaság is áldozatul esett. A Vörös Hadsereg térnyerésével és a lengyel–szovjet háború lezárásával (1921) egy olyan geopolitikai konstelláció állt elő, amelyben Lengyelország és Szovjet-Oroszország hozott közös döntést Rigában a Dnyeper menti ukrán területek sorsáról.

A kötet fennmaradó része két nagyobb tematikai egységre oszlik: a Szovjetunió belüli tagköztársaságként működő Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaság, illetve a Szovjetunió 1991-es széthullását követően létrejött független Ukrajna történetére. Az ukrán tagköztársaság története evidens módon igazodik a szovjet történelem meghatározó korszakaihoz. A részletes politikatörténeti háttér felvázolása helyett most egy-egy problémakör kiemelésére törekszünk. Az egyik ilyen téma az 1920-as években zajló *korenizáció*, vagy más néven gyökeresítésnek nevezett folyamat. A szovjet kormányzat a tudatos ukránpolitikája részeként 1921 után arra törekedett, hogy növelje a bolsevik párt népszerűségét a helyi lakosság köreiben és az ukrán tagok számát a párt helyi szervezeteiben. A *korenizációnak* Sztálin vetett véget, és az 1930-as évekkel teljes szemléletváltás következett be a Szovjetunió ukránpolitikájában, amely a kollektivizálás erőszakos végrehajtásával az ukrán történelem egyik legsötétebb időszakát hozta el.

A szovjet érában zajló ukrán történelmi folyamatok megértését segíti, hogy a szerzők a koncepciójukhoz igazodva külön alfejezetekben térnek ki az ukrán tagköztársaság régióinak bemutatására. Így például Nyugat-Ukrajnára, a számos magyar vonatkozással rendelkező Kárpátaljára, illetve a Krím félszigetre. Utóbbi esetében a szerzők az autonóm köztársaságok történetén keresztül kontextusba helyezték a Krím helyét és szerepét mind a Szovjetunióban, mind a független Ukrajnában. Mindez nagyban hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy megértse a Krím félsziget jelentőségét és nemzetközi jogi helyzetét a régmúltban és napjainkban. Ugyancsak fontos momentum, hogy a Szovjetunió felbomlásának és az ukrán önállóság létrejöttének folyamatában a peresztrojka és glasznoszty mellett az 1986-os csernobili katasztrófa is kiemelt figyelmet kapott.

A modern kori, független Ukrajna történetét négy témakörben tárja fel a könyv: földrajzi-politikai tagolódás, demográfiai viszonyok, politika- és gazdaságtörténet, valamint nemzetközi kapcsolatok. Mindegyik fejezetrész egy olyan szegmensét vázolja az 1991 utáni Ukrajnának, aminek ismerete nélkül nem vagy csak nagyon nehezen lehetne értelmezni az önálló ukrán állami lét nehézségeit és kihívásait az 1991–2019 közötti időszakban. Az elemzés az elnöki ciklusokhoz igazítva mutatja be az egyes korszakok politikai orientációinak fő vonásait, az Európához és Oroszországhoz fűződő kapcsolatok jellemző jegyeit, valamint a Majdan téri forradalmak háttérét és a Samuel Huntington koncepciójára visszavezetett „két Ukrajna” elméletnek a politikai életben való lecsapódását.

A Fedinec Csilla, Font Márta, Szakál Imre és Varga Beáta által írt könyv az ukrán történelem sokoldalú és modern megközelítését adja. Egyik legnagyobb érdeme, hogy regionális szemlélettel mutatja be a szóban forgó geopolitikai tér jellegzetességeit, és az ukrán területek múltját a szomszédos államok történetével szoros kontextusban elemzi. A kötet az ukrán térség mellett fontos információkkal szolgál a lengyel és litván, az orosz, valamint az oszmán történelem egyes korszakait illetően is, rávilágítva a kelet- és délkelet-európai területek közötti történelmi összefüggésrendszerre. Éppen ezért a könyv – a kutató célú használat mellett – a kelet-európai történelem oktatásában szintén meghatározó szerepet tölthet be.

Schrek Katalin*

*

---

* A szerző a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének egyetemi adjunktusa (4032 Debrecen, Egyetem tér 1., schrek.katalin@arts.unideb.hu).